

УДК 81-13:75 (575.2) (045/046)

КАРЫБЕКОВА М., Н.Исанов атындагы КМКТАУ Бишкек, Кыргыз Республикасы,
e-mail: mairam 0301@gmail.com

КАРЫБЕКОВА М., КГУСТА им. Н.Исанова, Бишкек, Кыргызская Республика.
KARYBEKOVA M., KSUCTA n.a. N. Isanov, Bishkek, Kyrgyz Republic.

ЖИВОПИСЬ ТЕРМИНДЕРИ

ТЕРМИНЫ ЖИВОПИСИ

PAINTING TERMS

Бул макалада живопись терминдери, алардын аталыштары, бөлүнүштөрү жана өзгөчөлүктөрү жөнүндө сөз болот.

Өзөк сөздөр: көркөм сүрөт өнөрү, живопись, эл аралык лексика, лексика-семантикалык топтор.

В этой статье рассматриваются названия и лексико-семантические особенности терминов живописи.

Ключевые слова: ИЗО, скульптура, лексико-семантические группы, интернациональная лексика.

In this article, the names and lexico-semantic features of the terms of painting are available.

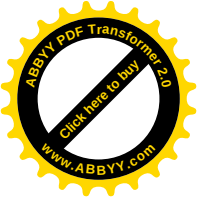
Key words: fine arts, sculpture, lexico-semantic groups, international vocabulary.

Илим, билим, техниканын алга жылышы менен кошо көркөм сүрөт өнөрү да өркүндөп-өсүп, 1934-жылы өлкөбүздө Республикалык сүрөтчүлөр союзу түзүлгөн, ошол эле жылы Сүрөт галереясы, Кыргыз Улуттук көркөм сүрөт өнөр музейи ачылды. 1939-жылы Республикада С.А.Чуйков атындагы Кыргыз Мамлекеттик көркөм сүрөт окуу жайы, Кыргызстандын Сүрөт академиясы иштей баштады, көркөм сүрөт өнөрүнө байланыштуу илимий, популярдуу мүнөздөгү макала, эмгектер жарык көрдү. Алар өз кезегинде Кыргызстандын улуттук маданиятына салымдарын кошуу менен, бул багытта көптөгөн жаңы атоолорду жаратты. Кыргыз элинин көркөм сүрөт өнөр терминологиясында мурунку түшүнүктөр менен катар эл аралык мүнөздөгү жаңы сөздөр орун ала баштады жана алар менен бирдикте мезгилдин талабына ылайык жаңы түшүнүктөр, алардын атоолору көбөйүп, адабий тилибиздин лексикасы байып, уламдан-улам толукталуу процессин башынан кечирүүдө.

Сүрөт өнөрү деп сүрөт, живопись, графика жана бедизчилик өнөрүн билебиз. Живопись бедизчиликтен өзгөчөлөнүп, дүйнөнү, анын сезимдик көрүнүштөрүн, жогорку деңгээлде өзүнүн боёкторунда чагылдырат.

Кыргыз көркөм сүрөт өнөрүнүн өнүгүү этабынын башында кыргыздын туңгуч улуттук сүрөтчүсү Г. Айтиев турган. Ал С. Чуйков менен тең катар кыргыз сүрөт өнөрүнүн башатында туруп, Республикабыздын көркөм турмушунун калыптанышына чоң салым кошкон.

Кыргыз живопись жанрында С. Акылбеков, К. Керимбеков, Төрөбеков, А. Даиров, Ж. Кожакметов, А. Усубалиев сыяктуу көптөгөн кыргыз сүрөтчүлөрү пайда болду. Булардын баары Республикада кыргыз көркөм сүрөт өнөрүнүн өнүгүүсүнө, ошону менен бирге анын терминологиясынын калыптануусуна өбөлгө түзүштү.

Живопись - тегиздиктин бетине боёк менен түшүрүлүүчү көркөм сүрөт өнөрүнүн бир түрү [КСЭ, II, 1977,491]. Кыргыз тилине бул термин орус тили аркылуу өздөштүрүлгөн. Орус тилине болсо гректин *zographia* деген сөзүнөн [КЭСРЯ,146] калька жолу менен кабыл алынган.

Жанрлары боюнча *тарыхый, турмуш-тиричиликтик, баталдык, пейзаждык, портреттик, натюрморт* жана башка живописи болуп бөлүнөт. Дубал бетиндеги, плафондогу жана панно сүрөттөрү - *монументалдык-жасалга живописи*; сүрөт (картина) - *станоктук живопись*. Театр менен кино жасалгалары - *жасалгалык живопись, турмуш-тиричилик буюмдарын жасалгалоо, миниатюра, иконопись, панорама, диорама живописи* деп да ажыратылат. Техникалык негизги түрлөрүнөн болуп *нымдуу (фреска) жана кургак (а секко), майлуу боёктор (масляная) живописи, темпера, мом живописи, клей живописи, керамика, эмаль, силикат, синтетикалык боёктор, витраж, мозаика, акварель, пастель, гуашь, ж.б. эсептелет* [БСЭ, 436].

Живопись терминдеринин атоолору түрлөрүнө, сүрөт тартуу ыкмаларына, түс, өң берүүгө, мейкиндикке байланыштуу, материалдардын жана шаймандардын аталыштарына, багыт жана агымдардын аталыштарына карата бөлүнөт.

1) *Живопись түрлөрү боюнча пейзаж, портрет, натюрморт болуп бөлүнөт. Пейзаж* - живопистин дагы бир түрү. Бардык көркөм өнөрлөрдүн ичинен живопись гана жаратылыштын ачык-айкын жана терең образын түзгөнгө жөндөмдүү. Орус тилине XVIII к. франц. *paylage < paus < pagenis* - «айылдык», *pagus* - «айыл, кыштак» дегенинен өздөштүрүлгөн [КЭСРЯ, 331]. Кыргыз тилине болсо ал орус тили аркылуу өткөн. Мунун *шаардык, индустриалдык, тарыхый, парктык пейзаж* деген түрлөрүнүн баары орус тилинен түздөн-түз которуп алуу жолу менен пайда болгон кийинки аталыштарга кирет.

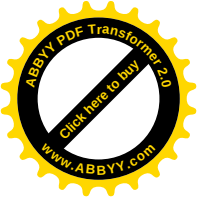
Портрет живопистин бир түрү. Мында адамдын сырт көрүнүшү, биринчи кезекте бети ири планда сүрөттөлөт. Ал адамдын ички дүйнөсүндө болуп жаткан ар бир «кыймылды» сүрөттөп берүүгө жөндөмдүү. Портрет жанры айыркы Египет, Греция жана Римдеги кул ээлөөчүлүк түзүлүштүн көркөм өнөрүнөн башталган [КСӨА, 141]. Орус тилине бул сөз Петр Биринчинин доорунда француз тилинен *portrait* «тартуу, көрсөтүү» деген мааниде өздөштүрүлгөн [КЭСРЯ, 356]. Кыргыз тилине болсо орус тили аркылуу кабыл алынган. Портреттин *автопортрет* (гр. autos-өзүм) - сүрөтчүнүн өзүн-өзү тарткан сүрөтү [КСӨА, 9], *тонтук портрет* деген түрлөрү да орус тилинен которулуп алынган сөздөргө жатат.

Натюрморт (франц. *natur mort* «жансыз жаратылыш») - турмуш-тиричилик буюмдарын, тамак-ашты (жашылча, эт, жемиш), гүлдөрдү сүрөттөөгө арналган сүрөт жанрынын бир түрү. Орус жана кыргыз тилдерине так ушундай формада жана мааниде кабыл алынган.

Саналгандардын арасынан кыргыз тилинде эквиваленти барлары гана *тарыхый* (исторический), *турмуш-тиричиликтик* (бытовой), *дубал бетиндеги* (настенный), *сүрөт* (картина), *жасалга* (декоративдүү), *майлуу боёктор* (масляная), *нымдуу* (влажная), *кургак* (сухая), *мом* (воск), *боёктор* (краски) кыргызчага которулуп, калгандары эквиваленти жок болгондуктан, ошол бойдон же уңгуга кыргыз мүчөлөрүн улоо жолу менен жасалган аталыштар болуп саналат.

2) *Түс, өң берүүгө, мейкиндикке байланыштуу атоолор.* *Түс* - 1. предметтик дүйнөнүн материалдык сапаттарын чагылдырган көркөм сүрөт өнөрүнүн каражаты; 2. көркөм чыгарманын түстүк, тондук сапаты [КСӨА, 175]. Бу маани орус тилиндеги *цвет* сөзүн которуп алуудан пайда болгон. Кеңири мааниде түс колорит түшүнүгүнө жакын. Түстөр *кошумча* түстөр жана *жылуу* түстөр (саргыч, кызыл, кызгылтым), *муздак* (көгүлтүр, көгүш, сыя көк), ачык, бүдөмүк, күңүрт, жарык, контраст түстөргө бөлүнөт.

Кошумча түстөр (дополнительные цвета) - салыштырганда бири-биринин касиетин күчөткөн жана аралаштырганда бири-бирин түссүздөндүрүп жиберген түстөр. Кошумча түстөр көп учурда *контрасттык түстөр* деп да аталат [КСӨА, 88].

Пастель - карандаш деп аталган кургак боёк күкүмүнөн жана агартуучу заттардын кошундусунан даярдалган кагазга оролгон түрдүү кыска таякчалар [КСӨА, 136] түшүнүгүн атоочу бу сөз франц. *pastel*, итал. *pastello* деген сөздөрдөн пайда болгон.

Контраст - кескин айырмачылык, карама-каршылык маанисиндеги бу сөз франц. *contraste* дегенинен тике же нем. Kontrast аркылуу орус тилине [Фасмер, II, 314], андан кыргыз тилине өздөштүрүлгөн.

Булардан тышкары *караарып кетүү* (потемнение), *жарым тон*, *жарым көлөкө* (полутон, полутень), нейтралдык фон (нейтральный фон) өңдүү котормо терминдер колдонулат. Теги боюнча териштиргенде алдыда талдангандардын *санкир* сөзү гана орус тилине, калган *контраст*, *пастель*, *пигмент*, *валер*, *блик*, ж.б. живопись терминдери европа тилдерине таандык. Ошентсе да булар кыргыз элинде сүрөт өнөрүнүн пайда болушуна байланыштуу орус тилинен кийин гана кабыл алынган терминдер болуп эсептелинет.

3) *Сүрөт тартуу ыкмаларынын атоолору*. *Анфас* - сүрөткө бет маңдайынан түшүү; беттин же нерсенин тике маңдайы. Франц. *en face*, сөзмө-сөз которгондо «бетине» деген термин орус тили аркылуу кыргыз тилине өздөштүрүлгөн.

Гризайль - 1. жасалгалык багыттагы, боз түстөгү монохромдуу живопись [КСӨА, 43] > франц. *grisaille*, *gris* - боз дегенинен чыккан.

Гохуа - кытай улуттук живописи [КСӨА, 40].

Плавь - байыркы орус живописинде - бетти (дененин ж.б. ачык бөлүктөрүн) тартуудагы каралжын бөлүктөрүнөн ачык бөлүктөргө бара-бара салмактуу өтүшү менен айырмаланган ыкмалардын бири [КСӨА, 138].

Бир шилтем - сүрөтчүнүн ары-бери тез тарта салган, анча чоң эмес көлөмдөгү живопись жана бедиз сүрөтү. Бу орус тилиндеги *набросок* деген сөздөн которулган. *Бир шилтем* жалпы жонунан эскиз (> франц. *esquisse*) деп аталат. Мына ушундай которуулардан болуп, *жарык* (> ор. свет), *түс* (> ор. цвет), *кеп* (> ор. слепок), *тушь менен тартуу*, *дублирлөө* эсептелет. Түпкү тегине караганда, сүрөт тартуу ыкмаларынын *алла прима*, *а секко*, *а фреско*, *бистр*, *гризайль*, *карнация*, *энкаустика*, *ретушь* аталыштары - европа тилдеринен; *плавь*, *набросок* -орус тилинен; *гохуа* - кытай тилинен кирген терминдерге жатат.

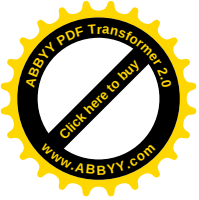
4) *Багыт, агымдардын аталыштары*. *Авангардизм* (франц. *Avangard* - алдыңкы чек), *абстракционизм* (англ., *abstractionism*, франц. *abstractionism* - конкреттүү эмес), *импрессионизм* (франц. *impressionisme* - таасирленүү), *классицизм* (франц. *classicisme*), (франц. *cubisme*), *модернизм* (франц. *modernism* - заманбап, соңку), *натурализм* (франц. *naturalism* - табият), *романтизм* (франц. *romantisme*), *сюрреализм* (франц. *surrealism* - жогорку реализм), *эстетизм* (грек. *aisthetes* - кооздук, сулуулук), ж.б. терминдердин мүлдө баары чет тилдерден өздөштүрүлгөн аталыштар болуп эсептелет.

5) *Материалдардын аталыштары*. *Тушь* - атайын даярдалган көөдөн турган кургак же суюк материал. Анын кытай тушу, түстүү тушь деген түрлөрү болот. Терминдин түбү > нем. *Tusche* деген сөзүнөн чыккан.

Акварель - катуу плитка түрүндөгү жана жумшак фарфор чөйчөкчөлөр менен туюбиктердеги боёочу материал > франц. *aquarelle*; лат. *aqua* - суу, суу боёктору деген сөздөрдөн чыккан [КСӨА, 11].

Холст - бекем кездемеден, көбүнчө алдын ала боёлгон полотно негиз. Кээде кездеменин (жут, зыгыр, кендир) өзүн да холст деп аташат. [КСӨА, 185]. Орус тилине XVII к. аягы же XVIII к. башында нем. *Hulst* «покрывало» дегенинен алынышы мүмкүн [КЭСРЯ, 480], андан кыргыз тилине өткөн.

Живопись тармагында *акварель*, *гуашь*, *асфальт*, *бистр*, *сепия*, *соус*, *сангина*, *темпера*, *тушь*, *холст*, ж.б.у.с. европа тилдеринен келген терминдер менен кошо, кыргыз тилинде орус тилинен семантикалык калыпка жолу аркылуу *май* (масло), *боёктор* (краски), *кыртыш* (грунт) жана жарым калыпка түрүндөгү *суулуу соус* (водяной соус), *лессировкалоочу боёктор* (лессировочные краски) терминдери пайда болду. Бирок *май*, *боёк*, *суюлткуч*, *көмүр*, *кыртыш*, *суу* деген сөздөр кыргыз тилинде көп маанилүү

лексемалар болгону менен живопись жанрына келгенде терминдик касиетке ээ болгон көрүнүшкө айланды.

б) *Шаймандардын аталыштары. Рейсфедер* - жука металл түтүкчөдөн турган, учтары кыпчыткыч менен жабдылган аспап > нем. *Reisfeder* - чийүү калеми [КСӨА, 148].

Мольберт - живопистин ар кандай бийиктикте кендир кездеме, картон, кагаз тактаны керип бекитүүчү керме жыгачы бар станогу > нем. *Molbert* [КСӨА, 121].

Белгилүү кыргыз көркөм өнөр таануучу, театр сынчысы С. Асанбеков өз учурунда кыргыз тилинин ички мүмкүнчүлүктөрүн пайдалануу менен, көркөм сүрөт өнөр терминологиясында жаңы термин жасоого аракет кылган. Анын термин катары сунуштаган «жебилге» (кисть) термини бул багытта жасалган алгачкы жана эң натыйжалуу саамалыктардан болгон:

Жебилге (I) - илгери кыргыздар сүт, каймак, кымыздын үстүнө түшүп кеткен ыпыр-сыпырларды сүзүп алуу үчүн жебилгени пайдаланышкан. Анын башы кылдан жасалып, кичине жыгачка бекитилген жана бүгүнкү күндө орус тилиндеги «кисть» деп аталган буюмга окшош болгон; *Жебилге (II)* - живопись техникасынын ар кандай жана көп түрдүү талаптарына атайын ыңгайлаштырылган сүрөтчүнүн эң мааниүү аспабы [КСӨА, 54].;

Сүрткүч - соус менен сүрөт тартууда колдонулуучу негизги аспап. Мунун орусчасы - *растушка, растушевка* [КСӨА, 160].

Аспап, курал-шаймандардын аталыштарында *жебилге (кыл калем), сүрткүч* гана кыргыз тилинин сөздөрүнүн негизинде жасалып, калгандары: *мольберт, мастихин, муштабель, стиратор, флейц, рейсфедер, шпатель, курант*, ж.б. европа тилдеринен кабыл алынган.

Живопись жанрындагы аталган терминдердин баары орус тили аркылуу XX к. башында гана кыргыз тилине кабыл алынган. Алардын кыргыз тилинде эквиваленти табылгандары толук калька, жарымы табылгандары жарым калька түрүндө өздөштүрүлдү. Эквиваленти жок терминдер болсо, ошол бойдон өзгөрүүсүз кабыл алынды жана мындай терминдер калька формасындагыларга караганда өтө басымдуу.

Ошентип, улуттук тилибиздин сөз байлыгын түзүүгө катышып, анын сөздүк курамын өнүктүрүүдө өзгөчө роль ойногон, живопись терминдерин азыркы шартта андан ары изилдеп, кыргызчалаштыруу, жаңы терминдер менен толуктоонун мааниси чоң.

Адабияттар тизмеси

1. Карыбекова М. Көркөм сүрөт өнөрү жана архитектура [Текст]: терминдердин түшүндүрмө сөздүгү / М. Карыбекова. – Бишкек: Мамл. тил ж-а энцикл. борбору, 2004. – 218 б.

2. Кыргыз сүрөт искусствосу [Текст]: энцикл. окуу куралы. – Бишкек: Мамлекеттик тил ж-а энцикл. борбору, 2004. – 323 б.

3. Краткий этимологический словарь русского языка [Текст] / Кр. этимол. сл. рус. яз. 1971. -М.: Просвещение, -146, -331, -356, -480 бб.

4. Фасмер М. Этимологический словарь русского языка=Russisches etymologisches Wörterbuch [Текст]: в 4 т. / М. Фасмер. – М.: Прогресс, 1986. – Том 2. -314 б.